

Új amerikai diplomáciai erőfeszítések a Közel-Keleten

Míg az Obama-adminisztráció első három hónapjának külpolitikai agendáját a pénzügyi válság és az afganisztáni–pakisztáni probléma kezelésének újragondolása uralta, a januári gázai konfliktus után az elmúlt hetekben az izraeli–palesztin kérdés és Irán került a Fehér Ház külpolitikai napirendjének homlokterébe. Barack Obama amerikai elnök igyekszik betartani választási ígéretét, miszerint a közel-keleti konfliktus átfogó rendezése érdekében kormánya a diplomáciai erőfeszítésekkel nem fog késlekedni.

Irán nukleáris programja

Irán egyik közepes hatótávolságú rakétáját tesztelte néhány nappal azelőtt, hogy 2009. május 17-én Barack Obama elnök találkozott volna a márciusban kormányfővé vált Benjamin Netanjahu izraeli miniszterelnökkel a Fehér Házban. Az üzenetértékű rakétakísérlet fő címzettje – az elnökválasztásra készülő iráni közvélemény mellett – természetesen Izrael és az Egyesült Államok volt, az üzenet pedig úgy dekódolható, hogy Irán kész és képes egy esetleges válaszcsapásra, ha vitatott nukleáris programja miatt katonai konfliktusra kerül sor.¹

Az iráni nukleáris program jövője, illetve az esetleges amerikai és izraeli válaszok megértése szempontjából érdemes röviden áttekintenünk az iráni nukleáris program közvetlen belső motivációit.² Mahmúd Ahmadinezsád az iráni nukleáris programot és a kemény Izrael- és Amerika-ellenes retorikát helyezte egész elnökségének és választási kampányának középpontjába is, feledtetni igyekezvén a választópolgárokkal az otthoni növekvő gazdasági-társadalmi feszültségeket.³ Az elnök azonban nem a legfontosabb döntéshozó az iszlám köztársaságban: Iránt továbbra is a vallási vezetők irányítják, így végső soron a nukleáris program sorsáról is ők döntenek. Mivel az atomprogram megvalósítása kapcsán továbbra is konszenzus uralkodik az iráni politikai eliten belül, egy esetleges mérsékeltebb új elnök megkönnyítheti ugyan a párbeszéd elindítását a Nyugat és Irán között, de az atomprogram kérdésében a felek között vélhetően megmaradnak a fundamentális érdeellentétek. Ráadásul, ha egy mérsékeltebb, pragmatikusabb iráni elnök választanak meg, aki nem terheli szélsőséges nyilatkozatokkal Irán nemzetközi imidzsét, könnyen lehet, hogy az Egyesült Államoknak és Izraelnek még nehezebb lesz nemzetközi támogatást szereznie az Irán elleni fellépéshez, főleg, ha Teherán esetleg az izraeli leszereléshez köti az iráni program sorsát. Az izraeli és az amerikai politikusok gyakran festik le Iránt diktatórikus, szélsőséges iszlámisták által irányított, kiszámíthatatlan és a majdani nukleáris fegyverei révén a térség stabilitását felborítani szándékozó feltörekvő hatalomként, ám ha csak az elmúlt évtizedre tekintünk vissza, a kép jóval árnyaltabb.

Irán a Hezbollah és a Hamász, valamint egyes iraki síita csoportok támogatásával kétségtelenül növelte befolyását az említett radikális iszlámista szervezeteken belül és általuk az egész térségben. Ugyanakkor aligha állítható megalapozottan, hogy e mozgalmak Irán bábjaiként működének, hiszen saját politikai vezetéssel és agendával rendelkeznek, s céljaik korántsem mindig esnek egybe az irániakkal. Ráadásul Teherán nem egyszer éppen mérséklően hatott e szervezetekre, emellett pedig 2001. szeptember 11-e után az afganisztáni háborúban kifejezett együttműködési készséget tanúsított Teherán Washingtonnal.

¹ Tony Karon: Iran's Missile Test: A Message to Obama. In: Time Magazine Online, 2009. május 22.
<http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1900387,00.html>

² Az ország atomprogramjának stratégiai motivációiról lásd N. Rózsa Erzsébet – Tálás Péter: Az iráni atomprogram körüli vitáról. ZMNE SVKK Elemzések, 2006/1.

³ Bár Irán rendelkezik a világ negyedik legnagyobb olajkészletével, jelenleg mégis importálnia kell a finomított olajtermékeket, mivel harminc éve nem voltak beruházások az ország olajfinomító iparában. Befektetőket azonban az Iránnal szembeni nemzetközi szankciók miatt ma nem nagyon talál az ország.

Ami pedig az iráni atomprogramot illeti, teljes mértékben reális – persze nem bizonyos – az az iráni vezetők által számtalanszor hangoztatott lehetőség, hogy Irán Japánhoz hasonló békés nukleáris hatalommá kíván válni. Vagyis rendelkezni kíván minden szükséges technológiával és hasadóanyaggal az önálló békés célú nukleáris energia előállításához, ami persze óhatatlanul azt is jelenti majd, hogy ezt a technológiát néhány hónap alatt akár katonai célokra is fel tudja használni. A teheráni vezetők azonban elég pragmatikusak ahhoz, hogy tudják, mielőtt előállítanak egy atombombát, országuk azonnal több másik, Iránnál erősebb atomhatalom célkeresztjébe kerül. Az iráni nukleáris program mögötti motivációkat tehát sokkal inkább védelmi jellegűeknek kell tekinteni, s érdemes elfogadni azt, hogy az iráni vezetés az egyenrangúság, a modernizáció és a valódi szuverenitás zálogának tekinti nukleáris programját. Ne feledjük, hogy 2001 óta az Egyesült Államoknak Irán közvetlen környezetében három irányban is található katonai bázisai (Afganisztán, Irak, Grúzia), s az elmúlt években számtalan fenyegetés hangzott el izraeli és amerikai részről is – a Bush-kormányzat alatt nemcsak korlátozott katonai csapásokkal, hanem rezsimváltással is megfenyegette Teheránt.

Átfogó közel-keleti amerikai stratégia

Barack Obama már az elnökválasztási kampány során hangsúlyozta, hogy az izraeli–palesztin kérdés és Irán tekintetében komoly változásokat kíván végrehajtani az amerikai külpolitikában. A Bush-adminisztráció hivatali ideje alatt a rendezetlen palesztin kérdés a terrorizmusellenes harc keretében hátrébb rendelődtött a „lator államokkal” (a közel-keleti térségben ilyenek tekintették Irakot és Iránt), illetve a szélsőséges iszlám mozgalmakkal szembeni fellépéshez képest. A neokonzervatív stratégiák erősen leegyszerűsítve úgy gondolták, hogy „*Jeruzsálemhez Bagdadon keresztül vezet az út*”, vagyis elég Irakot demokratizálni, s ennek majd pozitív kihatása lesz az egész arab térségre, ami szinte automatikusan elhozza majd az izraeli–palesztin békét is.

Nem így történt. Az iraki háború a keményvonalas iszlám mozgalmakat erősítette meg szerte a Közel-Keleten, továbbá – nagyrészt Irak összeomlásával – Iránt, az Egyesült Államok legerősebb térségbeli ellenfelét. A szélsőséges iszlám erősödése ugyanakkor ismételen erőteljes önvédelmi reflexeket váltott ki Izraelből, amint azt a 2006-os Hezbollah elleni libanoni és a 2009. év eleji Hamász elleni gázai háború is megmutatta. A regionális erőviszonyok terén Irak stabilizálódása tűnik egyedüli pozitív fejleménynek az amerikai közel-keleti pozíciók szempontjából, bár valószínű, hogy a bagdadi kormány – ahogy nő az önbizalma, és nem lesz annyira ráutalva az amerikai védőernyőre – idővel lazítani kívánja majd a washingtoni gyepelét.

Barack Obama szerint az izraeli–palesztin kérdés rendezése nélkül nincs átfogó közel-keleti béke és stabilitás. A januárban hivatalba lépett elnök kezdettől fogva nyilvánvalóvá tette, hogy a korábbi megállapodások alapján (Oslo, útiter, Annapolis) a „két állam”-megoldást látja egyedül lehetségesnek, s ehhez ragaszkodni fog. A Netanjahuval való találkozót megelőzően Obama és Joe Biden alelnök több ízben világossá tette, hogy az új izraeli kormánytól is elvárják a korábbi megállapodások tiszteletben tartását. Egy nemrégiben nyilvánosságra került diplomáciai levél szerint, melynek szerzője James Jones nemzetbiztonsági főtanácsadó, az Obama-adminisztráció meg fogja győzni Izraelt a kompromisszum szükségességéről a palesztin kérdés tekintetében, s erőteljesebb nyomást fog gyakorolni rá, mint a Bush-kormány.⁴ Az új amerikai vezetés szerint a lezáratlan közel-keleti konfliktusokat – a palesztinkérdést, az iráni nukleáris programot, a szíriai–izraeli békeszerződést – párhuzamosan, egymással összefüggésben célszerű kezelni. Így került kinevezésre George Mitchell különmegbízott, s folytatja diplomáciai körútjait a Közel-Keleten, valamint ehhez kapcsolható Obama Iránnak tett gesztusai (videóüzenet, diplomáciai egyeztetések) és az izraeli–szír békétárgyalások ösztönzése is. Emellett Rose Gottemoeller külügyminiszter-helyettes egy konferencián India és Pakisztán mellett Izraelt is sürgette az atomsorompó-szerződéshez (NPT)

⁴ Barack Obama hints at tougher line on Israel. The Times, 2009. május 5.
http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/middle_east/article6229180.ece

való csatlakozásra, ami figyelemre méltó változást jelent a korábbi szemet hunyó amerikai állásponthoz képest.⁵

Barack Obama tehát úgy látja, hogy mindenképpen szükség van előrelépésre az izraeli–palesztin konfliktus rendezésében, ez ugyanis megkönnyíti az Iránnal folytatandó tárgyalások nemzetközi támogatásának (arab országok, EU, Oroszország) megszerzését. Másrészt, ha a diplomáciai offenzívának mégsem lesznek eredményei, szintén könnyebb lesz az Iránnal szembeni keményebb fellépés, ha az izraeli–palesztin békefolyamat sínre kerül. Az izraeli oldal mellett természetesen a palesztin felet, elsősorban a Hamászt sem lesz könnyű engedményekre bírni, különösen úgy nem, hogy a palesztin radikális szervezetet az izraeli kormány mellett egyelőre Washington sem tekinti tárgyalópartnernek. Ugyanakkor a palesztin félre hosszú éveken át nehezedő egyoldalú nyomásgyakorlás után, amely a Bush-kormány alatt volt a leglátványosabb, egy kiegyensúlyozottabb megközelítés kipróbálása mindenképp célravezetőnek tűnik, hiszen csak az érzékelhető eredmények foghatják ki a szelet a radikális erők vitorlájából mindkét oldalon.

Az Amerikai Egyesült Államok stratégiai prioritásai meglehetősen világosak. A jelenlegi közel-keleti status quo-ra és az Egyesült Államok térségbeli pozícióira az iráni atombomba jelenti a legnagyobb kihívást, nem pedig a palesztin helyzet további rendezetlensége, amely a jelenlegi adminisztráció szerint „csak” hosszú távon és elsősorban politikailag ássa alá Amerika hitelét. S bár Barack Obama számol a rendezetlenség következményeivel is, az azonban nem kétséges, hogy adminisztrációja erőteljesen válaszolni fog az esetleges katonai-stratégiai kihívásra is, bár ma még megjósolhatatlan, hogy ez katonai csapásokat is jelentene-e. Az amerikai kormány vélhetően akár széles körű nemzetközi támogatás nélkül is cselekedne, ha szükségét látná, de a Bush-kormány hibáiból okulva Obama olyan széles nemzetközi támogatást igyekszik szerezni, amilyet csak lehet. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy Irán legkorábban vélhetően 2012–2015 között lesz képes atombomba előállítására, vagyis a jelenlegi elnöki terminus alatt erre kevés az esély. Obama tehát abban lehet érdekelt, hogy az irániakkal ellentétben ne a tárgyalások, hanem az iráni nukleáris küszöb elérésének időpontja húzódjon el, s így ne kelljen döntenie egy újabb háború vagy egy új atomhatalom tolerálása között a 2012-es elnökválasztás előtt.

Eltérő izraeli és amerikai prioritások

Benjamin Netanjahu ugyanakkor Izrael biztonságára nézve olyan egzisztenciális és sürgető fenyegetésnek tartja az iráni nukleáris programot, melyet rövid időn belül „kezelnit kell”. Az izraeli politikai eliten belül konszenzus van a tekintetben, hogy meg kell akadályozni Iránt már abban is, hogy nukleáris fegyver előállítását biztosító képességekre tegyen szert. Az izraeli miniszterelnök ennek érdekében igyekszik is maximálisan kihasználni az USA-nak a térségbeli status quo-hoz fűződő érdekeit és kötelezettségeit. Nem titkolja azt sem, hogy nem bízik Barack Obama tárgyalásainak sikerében, mert szerinte Irán csak időhúzásra használja fel őket, így az iráni nukleáris létesítmények elleni korlátozott mértékű katonai csapást tartana szükségesnek minél előbb. Egy esetleges egyoldalú izraeli légitámadás várható következményei azonban az Egyesült Államokat is komolyan érintené (gondoljunk annak lehetséges olajpiaci és olajszállítási következményeire, az iraki síiták reakciójára, vagy a politikai következményekre Kairótól Iszlámábádig). Netanjahu célja tehát rávenni az amerikaiakat arra, hogy ők mérjenek csapást Iránra – hisz a következmények alól úgyse bújhatnak ki, ráadásul sokkal hatékonyabban végre tudnák hajtani a katonai akciót. Az iráni fenyegetés árnyékában mindeközben igyekszik negligálni a palesztin békefolyamatot: továbbra sem kötelezte el magát nyilvánosan a „két állam”-megoldás mellett, csupán tárgyalási hajlandóságát hangoztatta, s elsősorban pénzügyi-gazdasági területen kíván új kezdeményezésekkel és engedményekkel előállni a palesztinok javára. Mindeközben tovább folytatódik az illegális ciszjordániai izraeli telepek bővítése a palesztin területek kárára.

⁵ U.S. wants Israel, India in anti-nuclear arms treaty. Reuters, 2009. május 5. <http://uk.reuters.com/article/worldNews/idUKTRE5445VQ20090505>

Palesztin oldalon ugyanakkor továbbra is kérdéses, hogy sikerül-e egységkormányt létrehozni a Gázai övezetet kézben tartó Hamász és a Fatah között. Az idő ráadásul nem a mérsékeltebb Fatahnak dolgozik, hiszen a ciszjordániai területeken – szembesülve az eddigi béketárgyalások kevés eredményével – egyre csökken a békés tárgyalások sikerében és a „két állam”-formulában bízó palesztinok tábora.

A májusi washingtoni találkozón tehát az izraeli–palesztin viták helyett, amelyekre Barack Obama kívánt fókuszálni, Benjamin Netanjahu egyértelműen az iráni kihívást akarta középpontba helyezni.⁶ Úgy tűnik, sikeresebb volt Obamánál. Az amerikai elnök a közös sajtótájékoztatón mindenesetre leszögezte, hogy az Iránnal folytatott tárgyalások nem nyúlhatnak el a végtelenségig: az adminisztráció kézzelfogható eredményeket vár belátható időn belül – vélhetően még ez év végéig.⁷ Kijelentette továbbá, hogy ha nem tapasztalnak kellő együttműködési készséget az iráni vezetés részéről, újra fogják gondolni az amerikai Irán-politikát. Az amerikai elnöknek ugyanakkor nem sikerült elérnie, hogy Netanjahu nyilvánosan is elkötelezze magát egy önálló palesztin állam mellett. Az izraeli miniszterelnöktől pusztán egy olyan ígéretre futotta, hogy a palesztinok teljes mértékben kormányozhatják saját magukat, az illegális telepekre vonatkozó kritikákat pedig szó nélkül hagyta.⁸ Az Obama-adminisztrációnak azonban nemcsak Izraelben problematikus elfogadtatni az új amerikai irányvonalat, hanem odahaza is. A találkozót követő napon 76 szenátor (vagyis demokrata és republikánus egyaránt) és számos képviselő írta alá azt a nyílt levelet, melyben többek között arra szólítják fel az elnököt, hogy vegye figyelembe az Izraelt fenyegető veszélyeket, amikor a békefolyamat előmozdításán dolgozik.⁹ A befolyásos Izrael-barát és inkább Likud-párti lobbicsoport, az AIPAC (American Israel Public Affairs Committee), amely vélhetően az említett levél megszületésében is szerepet játszott, valószínűleg mindent meg fog tenni annak érdekében, hogy az izraeli igényeknek megfelelő irányba befolyásolja az amerikai kormányzat döntéseit, és Bagdad után Teherán kerüljön Washington figyelmének középpontjába Jeruzsálem helyett.

Obama tehát rendkívül nehéz feladat előtt áll, hiszen komoly belpolitikai nyomás nehezedik rá az eddigi washingtoni Izrael-barát irányvonal tartása érdekében. Külpolitikai téren viszont tisztában van azzal, hogy az izraeli–palesztin kérdésben játszott szerepe központi jelentőségű nemzetközi népszerűségének fenntartásában, különösen az őt alapvetően pozitívan fogadó muzulmán világban. Ezt a politikai tőkét azonban gyorsan elveszítheti, ha nem sikerül belátható időn belül konkrét eredményeket elérnie az izraeli–palesztin kérdésben. Ebben az esetben pedig az elnöksége elején megígért amerikai nyitás a muzulmán világ felé csupán hamvába holt kísérlet marad.

A nemzetközi nukleáris non-prolifерációs rezsím válsága

Az Obama-adminisztráció az iráni nukleáris programot illetően sincs könnyű helyzetben. Katonai szakértők szerint egy esetleges katonai csapás csupán néhány évre vetné vissza az ország nukleáris programját, ellenben rendkívüli következményekkel járhat a térség stabilitása és az Egyesült Államok nemzetközi megítélése szempontjából. Így az Washington részéről is lehetséges kompromisszumnak tűnik, hogy Irán ugyan előállítja a nukleáris fegyver létrehozásához szükséges hasadóanyagokat és technológiai eszközöket, vagyis átlépi az ún. nukleáris küszöböt, de nem építi meg magát a bombát. Ha a tárgyalások komolyra fordulnak, a vita valószínűleg főleg arról fog folyni, mennyire közelítheti meg Irán a nukleáris küszöböt, esetleg át is lépheti-e. Bárhogy is alakul az iráni atomprogram körüli vita, nyilvánvaló, hogy az egész nemzetközi non-prolifерációs rezsímmre kihatással lesz. Világos, hogy tarthatatlan az

⁶ Robert Satloff: The Obama-Netanyahu Meeting: Analysis and Assessment. The Washington Institute of Near East Policy – Policy Watch. 2009. május 21. <http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=3055>

⁷ Geneive Abdo: Netanyahu's Washington Victory. In Foreign Policy, May 2009. http://www.foreignpolicy.com/story/cms.php?story_id=4936 2009.05.15

⁸ Obama presses Netanyahu over two-state plan. BBC News, 2009. május 18. http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8055105.stm

⁹ 76 Senators Write to Obama: Israel at Risk. Newsmax.com, 2009. május 20. http://www.newsmax.com/insidecover/senators_obama_israel/2009/05/20/216258.html

USA-nak az a politikája, amely a Bush-korszak alatt nyíltan, korábban pedig hallgatólagosan eltűrte vagy támogatta a baráti országoknak (Izrael, India) az NPT-szerződéssel ellentétes nukleáris programjait, az ellenséges országok (Irán, Észak-Korea) esetében viszont zéró toleranciát alkalmazott. Az a paradox helyzet alakult ki, hogy önmagában mind az iráni atomfegyver tolerálása, mind a vele szembeni kemény fellépés az NPT legitimitását ássa alá. Előbbi azért, mert regionális nukleáris fegyverkezési versenyt indíthat el, utóbbi pedig azért, mert az elmúlt évek részrehajló és kettős mércén alapuló nukleáris politikája láthatóan egyre komolyabb ellenállásba ütközik mind több ország részéről. Az iráni nukleáris program kérdését csak az egész nemzetközi nukleáris non-prolifерációs rezsím újragondolása mellett lehet hosszú távon rendezni.